

โรคพิษสุนัขบ้าและสถานการณ์ในประเทศไทย พ.ศ. 2561

Rabies and Situation in Thailand; 2018

สุนัย จันทรฉาย, พ.บ.

Sunai Janchai, M.D.

โรคพิษสุนัขบ้า (rabies) นั้น มีการบันทึกไว้ตั้งแต่สมัยอริสโตเติล เกิดจากคนหรือสัตว์ถูกกัดโดยสัตว์ที่ป่วย และเมื่อป่วยแล้วจะต้องเสียชีวิตอย่างทรมานทุกราย ตั้งแต่ Louis Pasteur ได้ให้วัคซีนโรคพิษสุนัขบ้าเป็นครั้งแรก เมื่อประมาณ 130 ปีก่อน ในปัจจุบันวัคซีนยังเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ป้องกันก่อนและหลังการสัมผัสโรคนี้ ซึ่งสามารถช่วยชีวิตคนและสัตว์รวมทั้งควบคุมโรคไม่ให้ระบาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากข้อมูลขององค์การอนามัยโลก ยังมีผู้เสียชีวิตด้วยโรคพิษสุนัขบ้าปีละกว่า 55,000 คน ร้อยละ 99 มาจากสุนัข และ จำนวนคนที่ฉีดวัคซีนหลังถูกสัตว์กัด 15 ล้านครั้งต่อปี โรคพิษสุนัขบ้าเป็นโรคเกิดจากสัตว์ (zoonosis) พบใน 150 ประเทศทั่วโลก ส่วนใหญ่ในทวีปเอเชียและแอฟริกา องค์การอนามัยโลก องค์การสุขภาพสัตว์แห่งโลก องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ ได้ร่วมกันตั้งความหวัง ที่จะกำจัดโรคพิษสุนัขบ้าให้หมดไปในปี 2030 (“zero human rabies death by 2030”)

ไวรัสพิษสุนัขบ้า (rabies virus) อยู่ในวงศ์ rhabdoviridae สกุล lyssavirus ซึ่งมีอยู่ 14 species เป็น single strand RNA virus ผนังหุ้มเป็นหนามแหลม ส่วนหนึ่งประกอบด้วย G glycoprotein ทำให้จับกับเซลล์ประสาทได้ดี ส่วนประกอบของ nucleocapsid คือ Negri Bodies ซึ่งพบในเซลล์ประสาทที่ติดเชื้อ เมื่อไวรัสเข้าสู่ axon ของเซลล์ประสาทแล้ว ถือว่าเป็นจุดที่การรักษาด้วยวัคซีนและอิมมูโนโกลบูลินไม่สามารถยับยั้งกระบวนการเกิดโรคได้อีกต่อไปไวรัสจะเดินทางเข้าสู่ระบบประสาทกลาง จากนั้นจึงแบ่งตัวและกระจายไปทั่วแล้วจึงย้อนกลับทางเส้นประสาท

ขาออกสู่อวัยวะต่างๆ พยาธิสภาพที่เกิด ไม่ได้ทำลายโครงสร้างของเซลล์ประสาทแต่เป็นการทำหน้าที่ที่ผิดปกติไปทั้งระบบ อย่างไรก็ตามเรายังไม่เข้าใจกลไกทั้งหมด ด้วยวิธีการรักษาที่มีในปัจจุบันไม่สามารถทำให้ผู้ป่วยหายจากโรคได้ ไวรัส lyssaviruses ตัวอื่นบาง species ก็ทำให้เกิดโรคได้เหมือนหรือคล้ายกับโรคพิษสุนัขบ้าได้ (rabies related lyssavirus)

ไวรัสโรคพิษสุนัขบ้าทำให้เกิดโรคในสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม พบได้ทั่วโลก ยกเว้นทวีปออสเตรเลีย แอนตาร์กติกา และเกาะบางเกาะ การติดต่อของโรค นอกจากการถูกกัด ยังมีรายงานจากการกินซากสัตว์ที่ติดเชื้อ ฝุ่นเชื้อในอากาศในถ้ำค้างคาว (aerosol) และการติดต่อระหว่างคนสู่คนพบได้จากการปลูกถ่ายอวัยวะ สัตว์ที่เป็นรังโรค (reservoir) ได้แก่ สุนัข ซึ่งเป็นสัตว์ที่นำโรคนี้อาสาสู่คนมากที่สุด แมว ค้างคาว และสัตว์ป่าบางชนิด สัตว์ที่เป็นรังโรคจะมีการส่งผ่านไวรัสภายในกลุ่ม มีกระบวนการปรับตัว (host adaptation) และไวรัสจะเปลี่ยนตัวเองกลายเป็นสายพันธุ์ต่างๆ (variants, strains) ในประเทศสหรัฐอเมริกา ได้เริ่มรณรงค์การให้วัคซีนในสุนัขและสัตว์เลี้ยงในช่วงปลายของทศวรรษ 1940-1950 ร่วมกับมาตรการและกฎหมายควบคุมสัตว์เลี้ยงและสุนัขจรจัด หลังจากปี 1953 การพบโรคพิษสุนัขบ้าในสัตว์เลี้ยง (domestic) ลดลงร้อยละ 80 และสัดส่วนการพบโรคของสัตว์ป่า (wild) เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 85 เป็น 92 ในปี 1975 และ 2010 ตามลำดับ และผู้ป่วยโรคพิษสุนัขบ้าในคนที่เกิดจากสัตว์เลี้ยงน้อยกว่าร้อยละ 5 ส่วนสัตว์ป่า ได้แก่ แรคคูน สกิ้งค์ ค้างคาว และหมาป่า เขตแดนของสัตว์ป่าบางชนิดอาจอยู่ไม่ไกลจากชุมชน (suburban) จึงยังเป็นปัญหาของ

การนำโรค ในส่วนของสัตว์เลี้ยง พบว่าแมวมมีการติดเชื้อที่มากขึ้นและมีสัดส่วนที่มากกว่าสุนัข เป็นตัวอย่างหนึ่งให้เราศึกษามาตรการที่มีประสิทธิภาพ ระบบเฝ้าระวังอย่างต่อเนื่อง ระบบข้อมูลที่ดี ระบบระบาดวิทยาที่ครอบคลุมทั้งในชุมชนและในป่า (urban and sylvatic cycles) ในประเทศส่วนใหญ่ของทวีปเอเชีย ออฟริกา อเมริกากลางและใต้ สุนัขเป็นสัตว์ที่เป็นรังโรคและยังมีปัญหาเรื่องมาตรการควบคุม นอกเหนือจากความขาดแคลนทรัพยากรและระบบสาธารณสุข

ส่วนสัตว์อื่นที่เป็นรังโรค เช่น ในประเทศไทย มีการสำรวจการติดเชื้อโรคพิษสุนัขบ้าในค้างคาว 932 ตัว ใน 8 จังหวัด โดยใช้การเจาะเลือด ไม่พบหลักฐานของการติดเชื้อโรคพิษสุนัขบ้า แต่พบ lyssaviruses ชนิดอื่น (16/394 ตัวอย่าง จากค้างคาวแม่ไก่ 15 ตัวอย่างและค้างคาวหน้ายักษ์ทศกัณฐ์ 1 ตัวอย่าง)

โรคพิษสุนัขบ้า ยังเป็นโรคประจำถิ่น (endemic disease) ของประเทศไทยและทวีปเอเชีย มียกเว้นไม่กี่ประเทศ ได้แก่ ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ สิงคโปร์ มาเลเซีย แม้ว่าจะมีการดำเนินการมาโดยตลอดในเรื่องการใช้วัคซีนที่มีประสิทธิภาพ การเฝ้าระวังและมาตรการควบคุมโรคทั้งในคนและสัตว์โดยกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภายใต้กฎหมายหลายฉบับ (พ.ร.บ. โรคพิษสุนัขบ้า พ.ศ. 2535 พ.ร.บ. โรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 พ.ร.บ. ป้องกันการทารุณกรรมและจัดสุขภาพสัตว์) การตายของคนจากโรคพิษสุนัขบ้าลดลงอย่างต่อเนื่อง 370 คน ในปี 2523 91 คน ในปี 2536 จนเหลือจำนวนเป็นเลขตัวเดียว ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา อัตราการพบสัตว์ที่ตรวจพบโรคพิษสุนัขบ้าลดลงจากเกือบร้อยละ 50 เหลือร้อยละ 5 โดยประมาณ ของจำนวนตัวอย่างในปี 2556

แต่ในช่วงปี 2556-2560 กลับพบจำนวนสัตว์ตายจากโรคนี้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (102, 250, 330, 500, และ 846 ราย) และจำนวนคนตายที่เพิ่มขึ้นในปี 2559 และ 2560 เป็น 14 และ 11 คน ในปี 2561

ไตรมาสแรกมีผู้เสียชีวิตไปแล้ว 7 ราย พบว่ามีการระบาดของโรคในสุนัขและสัตว์อื่น 40 จังหวัดของภาคอีสานกลางและอีสานใต้ ภาคตะวันออก ภาคใต้ตอนล่าง และเป็นหย่อมที่ภาคเหนือ ปริมาณผลและภาคใต้ตอนบน ตรวจพบสัตว์ที่ตายจากโรคพิษสุนัขบ้า 1,188 รายจากตัวอย่าง 8,616 ราย (ร้อยละ 13.7) จากข้อมูลของกรมปศุสัตว์ใน 1 ปีที่ผ่านมา พบว่าสัตว์ที่เป็นโรค คือ สุนัข ร้อยละ 88.7 แมว ร้อยละ 4 และอื่นๆ ร้อยละ 7

กรมปศุสัตว์ได้ระดมสรรพกำลังร่วมกับภาคีเครือข่าย องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น อสม. และประชาชน ดำเนินการฉีดวัคซีนให้สุนัขและสัตว์ทุกตัวในรัศมี 5 กม. (ring vaccine) และสามารถกักพื้นที่ระบาดชั่วคราวคืนมาได้ 13 ใน 40 จังหวัด ร่วมกับการมีเป้าหมายฉีดวัคซีนในสุนัข 8.26 ล้านตัว (ร้อยละ 80 ของสุนัข ในประเทศนี้) ซึ่งทำไปได้แล้ว 3.2 ล้านตัว และการทำหมันสุนัข 3 แสนตัว ซึ่งทำไปแล้ว 1.4 แสนตัว นอกจากนั้นยังมีการอบรมอาสาสมัครปศุสัตว์เพื่อประสานงาน และให้ความรู้แก่ประชาชนในพื้นที่ ในโอกาสที่จะพัฒนาต่อไปสู่ประเทศที่ปลอดจากโรคพิษสุนัขบ้า พบว่า 22 จังหวัด ที่ไม่มีโรคพิษสุนัขบ้าในสัตว์และคน ใน 2 ปีที่ผ่านมา เป็นเขตปลอดสุนัขบ้าระดับ A และต้องมีมาตรการอย่างเข้มข้นจึงจะสามารถคงไว้ได้

สุนัขและแมวซึ่งเป็นทั้งสัตว์รังโรคและสัตว์เลี้ยงใกล้ชิดของคนไทย การที่จะกำจัดโรคนี้ให้เหลือศูนย์ ประชาชนต้องเปลี่ยนทัศนคติ ในการเลี้ยงดูสัตว์ ซึ่งการให้ความเมตตาแก่สัตว์ในวิถีพุทธนั้นดีอยู่แล้ว แต่ต้องเลี้ยงดูแบบพอเพียงและรับผิดชอบในความ เป็นอยู่ ความปลอดภัยและสุขภาพของสัตว์ คน และส่วนรวม ซึ่งหมายถึงการฉีดวัคซีนและการดูแลเพื่อลดอุบัติเหตุที่สัตว์จะไปกัดคนหรือสัตว์อื่น รวมถึงความรู้พื้นฐานเพื่อเฝ้าระวังและปฏิบัติตนให้ถูกต้อง รัฐมีหน้าที่ต้องลงทะเลเบียน สุนัขและสัตว์รังโรคอื่นๆ ติดตามกำกับ ควบคุมปริมาณ และสร้างระบบการดูแล สัตว์ที่ไม่มีผู้เลี้ยงดู ระบบการเฝ้าระวังโรค การวินิจฉัยโรค

และห้องปฏิบัติการ มาตรฐานการดูแลผู้สัมผัสโรค
คุณภาพของวัคซีน ระบบข้อมูลเพื่อการประเมินผลและ
พัฒนา รวมทั้งการทบทวน ปรับปรุง เพิ่มเติมกฎหมายและ
การบังคับใช้

พระปณิธาน ศาสตราจารย์ ดร.สมเด็จพะเจ้า
ลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ทรงห่วงใยปัญหาโรคพิษสุนัขบ้าที่เป็นปัญหาสำคัญ
ของประเทศที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพโลกหนึ่งเดียว โดยมี
พระประสงค์ให้โรคพิษสุนัขบ้าหมดไปจากประเทศไทย ซึ่ง
มีโครงการ สัตว์ปลอดโรค คนปลอดภัย จากโรคพิษสุนัขบ้า
ปี 2560-2563 ผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและประชาชนต้องรับ
ใส่เกล้า มุ่งมั่นและรวมพลังเพื่อแก้ไขปัญหานี้ต่อไป